

Валентина Клещикова,

аспірантка кафедри історії української літератури
Київського Національного університету
ім. Тараса Шевченка

Микола Зеров: лектура та еволюція творчої свідомості

Микола Костьович Зеров - непересічна постать на горизонті української культури першої пол. ХХ ст., людина, яка своєю поетичною творчістю, літературознавчою, перекладацькою, педагогічною діяльністю плекала і стверджувала те прекрасне, нетлінне й вічне, що підносить національні культурні надбання до світового рівня і світового визнання.

Автор здійснює спробу, розглянувши основне коло читання видатного українського літературознавця, поета й перекладача, проаналізувати витоки його творчих зацікавлень і досягнень.

Ученому енциклопедичної освіченості, знавцеві давніх, західноєвропейських і слов'янських мов Зерову були притаманні висока гідність і дослідницька чесність, свідоме небажання підтримувати насаджувану офіційну тенденцію «зовнішнього застосування літературних фактів до накиданої в загальних рисах схеми соціально-економічного розвитку громадянства»¹, що разом з великою популярністю професора в наукових і студентських колах робило неминучою його трагічну долю політ'язня ГУЛАГу.

Загальноновизнаний ерудит («...його ерудиція просто лякала: він знав усе - я не знаю, чого він не знав»², - згадував Павло Зайцев) і бібліофіл, автор послідовної і викінченої науково обгрунтованої концепції розвитку української літератури з ме-

тою подолання нею рис провінційності, звільнення від багаторічно нав'язуваного внаслідок відомих соціально-історичних обставин комплексу вторинності, другорядності і свідомого перетворення її на одну з повноцінних європейських літератур, М.Зеров мав величезний вплив на суспільну свідомість своєї доби, яку один з його учнів Петро Одарченко назвав добою «під знаком Зерова». Проте після знищення самої доби разом з її найкращими представниками цей вплив протягом тривалого періоду виявляв себе лише за межами нашої знедержавленої держави - у дослідженнях зарубіжних учених-україністів. Зерова-літературознавця Україна знову відкривала для себе тільки наприкінці 80-х, як і Зерова-поета, не ушкодженого радянською цензурою, замість препаровано дозволеного за часів «відлиги».

Відоме висловлювання Ш. О. Сент-Бева - «Я за ерудицію, але ерудицію, приборкану розумом та організовану смаком»³, - сповна застосовно до М. К. Зерова, вже в перших рецензіях

і статтях якого в журналі «Світло» (1912-1914) та газеті «Рада» (1913-1914) ще за часів навчання майбутнього вченого в Київському університеті яскраво проступають такі властиві зрілому Зерову риси, як:

1) розгляд автора або твору в широкому загальноєвропейському літературному контексті з урахуванням можливих запозичень, впливів, ремінісценцій та алузій і шляхів їх виникнення («Гадаємо, що Коцюбинський мало вчився в своїх українських попередників. Його наука проходила на стороні, в руській, польській, західноєвропейській школі. [...] Так, «На крилах пісні» нагадує нам Тургенева, «Поєдинок» безперечно одбиває вплив Мопассана, а в двох-трьох картинах «Лялечки» можна відчутти сліди читання так званих «ліберальних» оповідань Чехова, як «Степь» або «Мужики». Ці сліди не такі виразні, щоб можна було говорити про наслідування, - видно тільки, що ці письменники лежали повсякчас на письменному столі нашого автора і його власна маніра, стиль і художній смак

вироблялись головним чином на них»⁴);

2) аргументовані вказівки на щонайменші прояви несмаку, недбалості чи недостатньої майстерності - стилістичні або в змісті, сюжеті, композиції, натяжки, неточності, застарілі чи помилкові відомості, фальшивий пафос тощо («На протязі дев'яти невеликих сторінок оповідання Пахаревського [«Дід знав усе».- В.К.] маємо аж два страшних злочинства. Але кривавий сюжет ще не становить сам по собі великої біди. Вся біда в тому, що д.Пахаревський розказує блідо, безбарвно, не переконуюче. [...] Словам д.Пахаревського бракує пластичності. Вони не будять уяви, не лягають перед очима яскравими фарбами, живими образами. Вони мертві»⁵. Такою само блідою, нудною і безбарвною була, на думку М.Зерова, перша книжка лірики М.Семенка «Prélude» (К., 1913): «Форма наслідувань не стоїть звичайно на висоті оригіналу. Ритм - немусичний, рими - носять на собі важку печатку авторової зневаги. «В горі - святі, неспокійні - ніжні, зів'ялого - кривавого» - просто не віриться, що книжка друкувалась в 1913 році, а не сорок літ тому, коли до поезій не ставилось ще таких великих вимог. Чи може автор не вважав за обов'язок придбати собі необхідну технічну виучку»⁶ - отже, маємо фактично перше друковане висловлювання М.Зерова щодо значення особистої мистецької вибагливості для формування індивідуальної авторської майстерності (пор. вимогу третю зеровської програми розвитку української літератури, накресленої в циклі статей «До джерел»: «3. Мистецька вибагливість, підвищення технічних вимог до початкуючих письменників»⁷); «Трохи неприємне враження справляє полемічний випадок проти Горького і його моральної проповіді (очевидно, Горького того періоду, коли писались «Челкаш», «Мальва» і т.п.), коли цей уступ і був, до речі, в першому виданні статті, то в другому він здається прикрим анахронізмом: ніцшеанська проповідь Горького оджила свій вік і давно вже нікого не хвилює»⁸, або про книжку Д.Донцова «Модерне москвофільство»: «Перечитуючи сторінку за сторінкою, мимоволі бачиш, що автор сам являється ще

неофітом «модерного», так мовити б, «западництва», ретельним проповідником якого виступає. Це помітно з рішучого тону і того завзяття, з яким автор стягає додолу ідола російської культури. Своє означення російської «широти» і російського «благодушія» він виголошує, немов милуючись ефектом, який повинно воно справити на невідготовану публіку, забуваючи при тім, що ще в двадцятих роках Пушкін зазначав: «мы ленивы и не любопытны», а «русская холодность» та «индифферентность» мають довгу історію од знаменитої рецензії Веневитинова на «Евгения Онегина» до «Вех» - цього останнього покаяного псалма російської інтелігенції»⁹);

3) зацікавлення проблемою справжніх витоків української культури, її нелегкої долі, оцінкою України закордонними виданнями, як, наприклад, у рецензії на книжку С.Подольянина «Українець за кордоном і мандрівка в минуле»: «Це дуже цікава книжка, *sui generis** дослід про долю нашого національного наймення за кордоном. [...] Виходить, що давня Англія XVII віку більше знала про нас, ніж Англія двадцятого, і в англійських часописах 1800 р. не дурно писалось, що «козаки більш відомі в Європі, ніж яка інша нація Росії»¹⁰ або в цікавому алегоричному порівнянні у статті «Пам'яті М.Коцюбинського» історії української інтелігенції з долею супутників одного з найулюбленіших літературних героїв М.Зерова - гомерівського Одиссея, які, потрапивши «до землі їдців лотоса - лотофагів», задля солодкого лотосу назавжди зреклись батьківщини: «Велика небезпека загрожувала й Коцюбинському; але в ньому знайшлося досить сили душевної назавжди лишитись на рідному ґрунті і ні разу не зійти з нього,- щоб, зазнавши могутнього впливу сусідських культур, не піддавшись їм, вернутись на свій корабель і в рідну Ітаку привезти зерна «солодкого лотосу»¹¹.

Отже, вищезазначене свідчить про широку обізнаність молодого критика з творами світової літератури і дає певні орієнтири до відтворення еволюції його літературно-критичних та естетичних поглядів.

Проблема формування творчої свідомості неодноразово була пред-

метом розгляду психології творчості - наукової та художньої, проте серед основних чинників, що впливають на розвиток творчої особистості, найбільшу увагу приділяють насамперед генетично успадкованим природним здібностям, певним рисам характеру й мислення і меншою мірою - інтелектуально-психологічним чинникам середовища, серед яких про лектуру згадують побіжно і далеко не завжди (однак треба відзначити, що в переважній частині письменницьких біографій, особливо викладених у науково-популярній або белетристичній формі, є зауваження щодо улюблених книжок та авторів, що справили на даного митця велике враження й мали певний відгомін у його творчості), хоча такі риси, як «оригінальність» і «нестандартність мислення»¹², «здатність до постійного творчого розвитку у процесі самонавчання»¹³ та багато інших формуються завдяки широкому і цілеспрямованому колу читацьких зацікавлень. Таким чином, книга є не тільки джерелом певної інформації, а й зразком оформлення творчої думки і засобом емоційного впливу, тобто комплексно й гармонійно охоплює сферу свідомості і підсвідомості, сприяючи формуванню ідеалів і цінностей особистості, в тому числі наукових та мистецьких.

«Однаково закоханий в античність, в українське бароко і французький парнасизм Леконта де Ліля й Ередіа; бібліофіл і бібліограф, скоріше критик, ніж історик літератури. Людина оцінки, гурман і естет, що вище над усе ставив мистецькі, естетичні цінності; провозвісник грецького ідеалу калогатії: вроди-добра, ототожнених і злитих. Врода як добро, і добро як врода»¹⁴, - писав про М.Зерова Віктор Петров.

Проте, щоб створити справді вагому, цікаву, змістовну й оригінальну літературно-критичну розвідку незалежно від її обсягу, критик повинен бути не тільки ґрунтовно обізнаним з величезним масивом різноманітної літератури - 1) фаховими науково-критичними працями: а) загального, в т.ч. методологічного плану; б) літературознавчими та літературно-критичними, в т.ч. біографічними матеріалами про даного автора; в) дослідницькою літературою з приводу поставленої проблеми; 2) художніми творами аналізованого автора; 3) залежно

*Своєрідний (лат.).

від потреби допоміжними джерелами, як-от: а) архівні матеріали; б) листування; в) спогади та ін., - а й водночас тримати в полі зору і кілька рівнів аналізу, і художній текст, і визначений літературний, культурологічний і т.ін. контекст. І чим більше коло охоплених увагою критика аспектів і джерел, тим більше можливостей для нестандартних і досконалих вирішень розв'язуваних ним творчих завдань. Отже, справжній дослідник і майстер художнього слова - це дійсно бібліофіл і «бібліофаг»* (пор. зеровське «Я знаю: ми - тугі бібліофаги/ І мудрість наша - чаша книжкова...»¹⁵), котрий, як М.Зеров, бачить літературно-мистецьку проблему крізь призму досягнутої ним книжкової мудрості, «як частину інтегрального мистецького думання людства»¹⁶.

Неймовірний потяг до книги не полишає М.Зерова від дитячих років («Що для нього було характеристичним - це незвичайна начитаність, - згадував однокласник Зерова по Першій київській гімназії О.Шульгин. - Учитись йому було легко, і весь вільний час він носився з книжками. Навряд чи хто-небудь з його товаришів у гімназії стільки читав»¹⁷), незважаючи ні на які трагічні життєві обставини. Навіть опинившись на Соловках, митець продовжує працювати над перекладами «Енеїди» Вергілія і «Гайавати» Лонгфелло і захоплено пише дружині в одному зі своїх листів з неволі: «Недавно прочел в «Известиях», что в издании Иностран[ных] рабочих выходит учебник испанского языка, и мне, что называется, «закортіло»...»¹⁸

Як згадувала Софія Зерова, її чоловік у таборі читав «постійно і дуже багато, незважаючи на пошкоджені окуляри. Майже в кожному листі він називав мені [Софії Федорівні. - В.К.] ту або іншу річ, прочитану ним: «Гамлета» в новому перекладі Лозинського, збірник праць про Гоголя в академічному виданні, 5 том «Звеньев» - з матеріалами про Пушкіна й Гаршина, «Пушкінову наречену» Сергеева-Ценського, яка йому не сподобалася, «Пушкін у Михайлівському» Івана Новікова, а також «Оди» Горація в перекладі Шатернікова (що теж йому не сподобалися), журнальні

повісті, «Наші знайомі» Юрія Германа... Перечитав Я.Полонського у видавництві «Бібліотеки поета» і Тірсо де Моліну у вид. «Academia»¹⁹.

Особливе місце серед читацьких уподобань М.Зерова займала поезія. Л.Курилова згадує про цікаве дружнє змагання між нею та М.Зеровим, щоб з'ясувати, хто знає більше віршів: «Декламували Блока, Буніна, Брюсова, Бальмонта, Гумільова, Ахматову, Сологуба, Цветаєву, Єсеніна, Багрицького, Мандельштама та інших. [...] У другій частині нашого «змагання» ми перейшли на поетів 19 сторіччя. Декламували Пушкіна, Лермонтова, Тютчева, Фета, Майкова, Плещеева, Апухтіна, Надсона, Лохвицьку, Щепкіну-Куперник та інших»²⁰. На питання, хто ж із суперників все ж таки знає більше напам'ять, «Зеров, загалом дуже скромний, <...> відповів попростому:

- Звичайно, я. Адже я знаю ще більше українських віршів, знаю і грецькі і латинські, трохи французьких і німецьких»²¹.

Ці окреслені М.Зеровим поетичні обрії власне відбивали основні напрями його перекладацької діяльності - як перекладач М.Зеров відомий насамперед своїми віртуозними перекладами поезії, хоча він дав не менш блискучі зразки перекладів прозових творів - повістей М.Гоголя «Портрет», «Іван Федорович Шпонька та їх тітонька», О.Пушкіна «Постріл», оповідань А.Чехова «Красуні», «Шампанське», «Чорний монах», «Народних оповідань» І.Л.Перетца, перекладених з єврейської мови разом з О.Гером.

Майстерний та сумлінний перекладач світової поезії, що подарував українському читачеві високохудожні переклади:

1) багатьох давньоримських поетів - Вергілія, Лукреція, Овідія, Катулла, Горація, Проперція, Тібулла, Марціала, Ювенала, Авзонія та ін., у тому числі окремих віршів невідомих авторів, а також латинських віршів С.Яворського і Г.Сковороди;

2) західноєвропейських майстрів поетичної творчості, серед яких чільне місце посідають французькі поети-«парнасці» другої пол. ХІХ ст. Л. де Ліль та Ж. Ередіа, «які орієнтувалися на довершену культуру поетичного мислення»²² і доробок яких був для М.Зерова певним зразком у

культивуванні досконалого українського поетичного слова. Серед зеровських перекладів західноєвропейської поезії зустрічаємо й твори інших французьких поетів - митців «Плеяди»* П.Ронсара і Ж. дю Белле; П.-Ж.Беранже, А. де Реньє, Ш.Бодлера, бельгійського поета Е.Верхарна, а також Дж.Г.Байрона («Поразка Сеннахеріба»), Ф.Петрарки (сонети «На смерть Лаури»), Й. В.Гете (знаменно, що «перебуваючи в ленинградській пересильній тюрмі, у травні 1936 р. він складав собі плани на майбутнє, називаючи [з метою перекладу. - В.К.] Шекспірових «Юлія Цезаря», «Бурю» й «Зимову казку». [...] Збирався закінчити «Баладину» Ю.Словацького, а тоді засісти за німецьку мову, щоб перекласти «Іфігенію» Гете»²³);

3) слов'янських поетів - російських (О.Пушкіна, М.Лермонтова, П.Бутурліна, І.Буніна, В.Брюсова), білоруських (Я.Купали), польських (І.Красіцького, А.Міцкевича, А.Сови, Б.Залеського). Слід відзначити також переклади М.Зерова російською мовою латинських (Горація, Овідія, Авзонія, Марка Аврелія, Аннія Флора, Клавдіана, Немезіана) та українських (Лесі Українки, М.Рильського) авторів - Микола Зеров ставив суворі вимоги до якості перекладацької роботи над поетичним текстом, котрий, втілюючись в іншомовну оболонку, повинен зберегти і зміст, і особливості художньої форми оригіналу. Тому поетична майстерність перекладача має дорівнювати обдарованості автора або принаймні наближуватися до неї.

Зрозуміло, що Зерову не могли сподобатися ні «стилістична безпорадність» і «лексичні курйози»²⁴ перекладача К.Тетмайера А.Павлюка, ні навіть порушення змісту заради збереження форми в російському перекладі поеми І.Франка «Мойсей», яку Зеров дуже цінував²⁵. Проте критик щиро привітав появу виконаного М.Вороним перекладу поезій у прозі одного з основоположників французького «парнасізму» Катюля Мандеса: «Людей, що знаються на поетичній формі, шанують її - серед українських поетів небагато. Культури слова у нас ще нема, і книжка перекладів Вороного - один із перших кроків на цьому шляху,

* Дослівно з грецької «поглинач книжок».

* «Плеяда» — французька поетична школа епохи Відродження (ХVІ ст.).

що веде до удосконалення нашої літературної мови»²⁶.

Окремі зауваження М.Зерова-критика з теоретичних питань художнього перекладу в його статтях і рецензіях на сторінках часопису «Книгар» (1917-1920) знайшли подальший розвиток й узагальнення у викладеній у статті «У справі віршованого перекладу» («Життя й революція», 1928, №9) зеровській концепції художнього перекладу, згідно з якою однією з найважливіших вимог до перекладачів є «повне розуміння тексту, над відтворенням якого в рідній мові вони працюють [розрядка М.Зерова.-В.К.]»²⁷.

Про неабиякий читацький досвід М.Зерова свідчить і величезна культурологічна насиченість його власних поезій, назви багатьох з яких - це імена міфологічних, епічних та літературних персонажів - античних («Хірон», «Тесей», «Аргонавти», «Навсікая», «Телемах у Спарті»), біблійних («Саломея»), стародавнього Сходу («Гільгамеш» (герой вавилонського епосу) і Київської Русі («Сон Святослава», «Князь Ігор»), Шекспіра («Роог Yoric!»), «Титанії» (персонаж комедії «Сон літньої ночі») і Свіфта («Гуллівер»), прізвища поетів і письменників різних народів та часів, зокрема сучасників М.Зерова («Вергілій», «Данте», «Овідій» (рос. мовою), «Куліш», «Чернишевський», «П.Г.Тичина», «Вороний», «Олень», «Самійленко», «Філянський»), назви його улюблених книжок, які він відносив до розряду «semper legenda» - «завжди перечитуваних» («Книжок дитячих неубутні чари, / Безсмертних вигадок легкі дива»²⁸ (сонет «Semper legenda»), зібраних у тематичному циклі сонетів «Книжки і автори» - «Таємничий острів» (Ж.Верн), «Історія Генрі Емонда» (У.Теккерей), «Легенда однієї садиби» (С.Лагерлеф), «Життя на Міссісіпі» (М.Твен), «Домбі і син» (Ч.Діккенс), «Параду» («символ безжурного спокою і близькості до природи - назва садиби в романі Е.Золя»²⁹ «Гріх абата Мюре»).

Отже, починаючи з дитячих та юнацьких років, на формування творчої свідомості М.Зерова мали потужний вплив чотири значні літературні струмені: антична література; російська література; західноєвропейська; українська література зі

старих часів до новітніх, сучасних поетів і дослідників.

Література давніх греків та римлян, а також російська й почасти література Заходу були одними з важливих обов'язкових складових тодішньої гімназійної освіти. «Каталог книг фундаментальної бібліотеки Императорской Александровской Киевской гимназии» (К., 1912), як по-іншому називалася гімназія, де навчався М.Зеров, демонструє досить широке коло рекомендованих книжок та авторів, серед котрих кілька видань «Іліади» й «Одіссеї» Гомера, «Історія» Геродота і «Сравнительные жизнеописания славных мужей» Плутарха, «Енеїда» Вергілія, байки Езопа, сатири Ювенала й Горация, ліричні вірші Сафо, трагедії Есхіла та Софокла, комедії Аристофана, Плавта і Теренція, промови Цицерона та багато ін., хрестоматії й антології грецької та латинської поезії, в тому числі мовами оригіналу, кілька випусків «Сборника статей по классической древности, издаваемого для учеников гимназий Киевским отделением классической филологии и педагогики», величезна панорама російських письменників кінця XVIII - початку ХХ ст.: від М.Ломоносова та Г.Державіна до В.Вересаєва, І.Буніна й М.Горького, «Слово о полку Ігоревім», деякі літописи, фінський народний епос «Калевала», твори Байрона, Беранже, Бокаччо, Бомарше, Вольтера, Гамсуна, Гауптмана, Гейне, Гете, Данте, Камюенса, Мольєра, Мопассана, Расіна, Сервантеса, Теккерей, Шекспіра, Шеллі, Шиллера тощо, окремі наукові розвідки М.Максимовича, О.Потебні, Ф.Буслаєва, О.Веселовського, «Мистецтво поезії» Н.Буало, «Лаокоон» Г.-Е.Лессінга, «Історія англійської літератури» І.Тена та ін.

Таким чином, гімназична лектура мала інтенсивно сприяти формуванню індивідуального культурологічного підґрунтя юного інтелектуала з провінційної вчительської родини, розумного і допитливого, який у чотири роки навчився читати, а в тринадцять, незадоволений викладанням в Охтирській гімназії, самостійно перевівся до однієї з київських³⁰. Проте серед численних книжок, що входили до вищезгаданого «Каталогу», в підрозділах «Філологія» та «Література» практично не

було жодного українського автора (за винятком кількох книжок російською мовою О.Афанасьєва-Чужбинського, А.Метлинського, М.Максимовича) і жодної української книжки, історія якої - «це історія безперестанного утиску та переслідувань»³¹.

Вийшовши з сім'ї українських інтелігентів, М.Зеров, очевидно, познайомився з українською літературою в родинному колі, однак, за спогадами О.Шульгина, в гімназії майбутній професор ще не проявив себе свідомим українцем. М.Зеров закінчив гімназію і став студентом Київського університету в 1908 р., а його перші статті та рецензії філологічного й почасти історіографічного спрямування (він навчався на історичному відділенні історико-філологічного факультету) з'являються в україномовній періодиці лише в 1912 (педагогічний журнал «Світло») - 1913 (газета «Рада») роках*, причому ці публікації беззаперечно свідчать про наявність у їхнього ще досить молодого автора, з одного боку, глибоких фахових знань, а з другого, - цілком сформованих неабияких дослідницьких здібностей.

Багато зроблених у цей період висновків і спостережень знайшло свій подальший розвиток у зеровських дослідженнях 20-х років - найактивнішого й найпліднішого періоду творчої діяльності вченого.

Так, детальна і влучна характеристика особливостей художнього обдарування М.Коцюбинського в статті «Пам'яті М.Коцюбинського» (1913) («Він був художник-описувач, з ніжним ліричним даром; сильні страсті, драматичні момен-

* Вочевидь, на остаточну українізацію наукових та громадських спрямувань М.Зерова вплинули як участь у різних українських гуртках, котрі Микола Костювич, за власним свідченням, почав відвідувати ще в останніх класах гімназії, маючи особисту прихильність до «співробітницького круга «Нашого минулого» з його трьома стовпами — Г.І.Нарбутом, П.І.Зайцевим, В.Л.Модзалевським — та неперіодичними на помешканні Г.І.Нарбута сходами» (Зеров М. Мої зустрічі з Г.І.Нарбутом // Corollarium. — С. 149), так і власні напружені роздуми й студії. Про своє ставлення до незалежної української держави і зумовлених цим можливостях і завданнях українського культурного й літературного розвитку М.Зеров міг вільно висловлюватися на сторінках часопису «Книгар» (критико-бібліографічного журналу доби визвольних змагань (1917-1920), де він регулярно друкувався з грудня 1917 р., а з березня 1919 - обіймав посаду головного редактора), проте не мав змоги відверто згадувати про це в епоху культивованої радянщини.

ти ніколи не були його сферою»³²) є певним початком численних аналітичних роздумів М.Зерова над основними рисами літературного хисту, який він вважав відправною точкою і головною передумовою успішного творчого процесу, - І.Котляревського, П.Гулака-Артемовського, П.Білецького-Носенка, Т.Шевченка, П.Куліша, А.Свидницького, І.Франка, Лесі Українки, М.Черемшини, В.Самійленка, О.Олеся, В.Винниченка, Г.Чупринки та багатьох інших письменників у монографії «Нове українське письменство» (К., 1924), книжках «До джерел» (К., 1926), «Від Куліша до Винниченка» (К., 1929), лекціях «Українське письменство ХІХ ст.».

Перша, контурно окреслена М.Зеровим у газетній рецензії оцінка поеми Я.Кухаренка «Харко, запорозький кошовий»³³ згодом була поглиблена в «Новому українському письменстві».

Сам, будучи вдумливим і досвідченим читачем, М.Зеров у своїх роботах приділяв чималу увагу проблемі сприйняття читачами певної доби, соціально-культурного середовища, особистих схильностей та смаків творчості тих чи інших авторів, а також питанню адекватного порозуміння між читачем і автором, якого, на думку дослідника, повністю досягти неможливо. «Річ давня і загальновідома, - зауважує Зеров у статті «Сонячна машина» як літературний твір», - автор іде від ідеї до образотворчого втілення: читач, навпаки, починає з образу, від нього рушаючи до ідеї і, правду сказати, не завжди до тої ідеї доходить. Розшифровувати авторську думку йому не завжди цікаво. Для чого? [...] Художній твір своїми образами, своєю закраскою емоційальною живить читача більше, ніж найдетальніше розгорнута формула авторського задуму»³⁴. Як правило, улюблені авторами твори насправді далеко не кращі в їхньому творчому доробку - доходить висновку вчений у монографії «Леся Українка»³⁵, відмовляючи письменникам у читачській об'єктивності стосовно власної творчості.

1913 р. зароджується задум М.Зерова видати «найповнішу антологію української поезії»³⁶, реалізований лише в 1920 р. в укладеному вченим збірнику «Нова українська поезія», а також пізніших декламаторах

«Слово» і «Сяйво». Листи та чернетки, надіслані М.Зеровим у 1913 р. очікуваному співкладачеві антології Б.Чигиринцю, містять використані згодом критерії відбору творів та авторів: «Це - найсуворіший вибір, це - праця над кожним словом поета, це - безсторонне порівняння краси вірша і його змісту. Крім особистого захоплення, Зеров вважає і на громадську цінність і, що має найбільшу питому вагу в його відборі, на ролі поета, яку відіграє останній для створення справжнього культурного письменства України, на вклад поета в це письменство»³⁶.

У списку авторів української поезії, яких Зеров хотів репрезентувати в своїй антології, бачимо Шевченка, Філянського, Манжуру, Старицького, Руданського, Щоголева, Куліша, Франка, Лесю Українку, Олеся, Кримського, Грінченка, Алчевську, Самійленка, Черняхівського, Твердохліба, Карманського, Тарноградського, Чупринку, Старицьку-Черняхівську, Вороного та ін.»³⁷

Стосовно обізнаності М.Зерова з давньою українською літературою, то, незважаючи на те, що і в «Новому українському письменстві», і в «Українському письменстві ХІХ ст.» вчений починає систематичний виклад з нової української літератури та «Енеїди» Котляревського, в лекційних курсах Зерова «Українська література. Курс в повітовій управі» (1917) та «Історія українського письменства» (курс, читаний М.Зеровим на курсах українознавства в Смілі 1918 р.), плани і конспективні уривки яких зберігаються в Центральному державному архіві-музеї літератури і мистецтва, приблизно третину розглянутого матеріалу присвячено історії української літератури від князівських часів до ХVІІІ ст., питанням її періодизації та стану вивчення.

М.Зеров рішуче відкидає спроби оголосити літературу Київської Русі надбанням і першим етапом розвитку російської літератури, назвавши фікцією висновок, що «київське письменство великокнязівської доби, московські пам'ятники часів «Домострою» і пушкінські поеми - це творчість одного народу»³⁸. «З українською літературою сталося те, що і з українською історією, - відзначає Зеров. - Характеристика київської літератури - татарський

напад - література московська: вся продукція переходить в Москву. [...] Далі з Петра іде виклад московської літератури і у читача враження, що Київ - ХІІ-ХІІІ почав, а далі завмер. Спадщину її перейняла Москва, розвинула її - а тут зосталася мерзость запустенія»³⁹.

Ще на початку своєї творчої діяльності М.Зеров неодноразово висловлював занепокоєння в зв'язку з відвертою і цілеспрямованою антиукраїнською політикою, зокрема у сфері науки й культури.

До проблем автономності і самодостатності української мови, літератури й культури, їх походження і досягнень М.Зеров був змушений повертатися протягом усього творчого шляху - знову заперечуючи «переконання багатьох сучасників Максимовича, що українська мова єсть тільки «исчезающее наречіе», і той пізніший погляд на українське письменство, як письменство службне, призначене для «обласних» цілей»⁴⁰ у рецензії в «Раді» 1914 р. і в «Новому українському письменстві».

Таким чином, переосмисливши й творчо синтезувавши знання про прямування і здобутки античної, європейських та української літератур і перипетії українського культурно-історичного розвитку, М.Зеров однозначно визначив українську літературу як літературу європейську за її витоками, історією і світовідчуттям, уперше поставивши проблему літературних орієнтирів як проблему джерел, обгрунтувавши потребу «засвоїти найвищу культуру нашого часу не тільки в її останніх вислідах, а і в її основах [під котрими вчений розуміє досягнення літератури і культури античності. - В.К.], бо без розуміння основи ми лишимося «вічними учнями», які ніколи не можуть з учителями зрівнятися»⁴¹, і наголосивши на ролі Європи як культурної школи.

Отже, притаманний ученому «пієтет перед античною поезією», перед її викінченістю в усіх деталях, в кожному слові був у Зерова не

* Цікаво, що в збірнику перекладів В.Брюсова, виданого у 1925 р., перу М.Зерова в основному належать переклади з характерно античними («Еней», «Гімн Афродіті», «Вечірній Пан», «Скарга героя», де виникають, як тіні минулого, постаті загблих іменитих троянців та їхніх не менш відомих супротивників), біблійними («Блудний син») або історичними («Юлій Цезар», «Наполеон») назвами.

просто «річчю в собі», а проектувався на проблеми рідного письменства, доволі часто - актуальні»⁴². «...Зупинімось на греках і римлянах, на французьких та англійських революціонерах, - невже це для нас екзотика? - обурено вигукує Микола Костьович у монографії «Леся Українка» (К., 1924). - Невже ми до такої міри відчужені од їх світогляду, мистецтва, суспільних ідеалів та громадських традицій, щоби не побачити в їх світі корінь нашого?»⁴³ І трохи далі підсумовує: «Дуже далекі від греків або римських народів багатьма сторонами життя, ми стоїмо з ними все-таки в одному історичному ряді, становимо різні етапи в розвитку одної «середземноморської» цивілізації»⁴⁴.

Книга відіграла величезну роль у житті та творчості М.Зерова, котрий дивував своїх студентів постійною обізнаністю з усіма книжковими новинками («Чи ви, наприклад, бачили вже том листування Драгоманова й Івана Франка, якого недавно видала Комісія Західної України Академії наук?.. Я вам дуже раджу, - продовжував Микола Костьович, звертаючись до свого тодішнього студента, майбутнього відомого критика і літературознавця української діаспори Г.Костюка. - Там відбита прецікава епоха й прецікава людська свідомість»⁴⁵). Рецензуючи книжки, часто звертав увагу на їхній зовнішній вигляд, художнє й поліграфічне оформлення, відсутність коректурних і друкарських помилок та обговорював з Г.Нарбутом питання створення нових шрифтів на основі графічних стилів, про що мріяв художник як про «вінець своєї роботи графіка»⁴⁶: «один [шрифт. - В.К.] на зразок елисаветинського, тільки простіший, «без хвостів», другий - тонкий, подібного ж рисунку, третій - для художніх видань, український бароковий»⁴⁶.

Про особисту бібліотеку М.Зерова ходили легенди (наприклад, В.Підмогильний так описує відвідини головним героєм свого роману «Місто» професора Михайла Світозарова, прототипом якого був Микола Костьович: «Хлопець зайшов у кімнату, де коло вікна за столом серед купи книжок сидів сам великий критик. [...] Степан спинився край килима, що лежав на підлозі, і боязно майнув очима по великих

книжкових шафах, що тяглися вздовж стін»⁴⁷). Доля її сумна, як і доля її репресованого власника: ошатні книжки, оправлені у дбайливо підібрані Зеровим вишукані візерунчасті тканини, були розпродані за безцінь після арешту митця. Проте його твори, повернувшись з небуття спецховищ, приватних книжкових зібрань і чудом збережених рукописів, нині допомагають нам у пошуках відповіді на головне питання, яке свідомо чи несвідомо розв'язує літературознавство за будь-яких часів та обставин, - що таке література і яку роль вона відіграє в житті людини, народу й людства.

- ¹ Зеров М. Твори: У 2 т. - К., 1990. - Т.2. - С.6.
- ² І.П. Микола Зеров, його життя і діяльність // Зеров М. До джерел: Історично-літературні та критичні статті. - Краків-Львів, 1943. - С.8.
- ³ Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв.: Трактаты, статьи, эссе. - М., 1987. - С.52.
- ⁴ М.З. Пам'яті М.Коцюбинського // Світло. - 1913. - №8. - С.5-6.
- ⁵ М.З. [«Оповідання» Пахарецького. - К., 1913] // Світло. - 1913. - №2. - С.76.
- ⁶ М.З-ров. [Семенко. Prelude. Лірика. - К., 1913] // Рада. - 1913. - 2(15) червня. - С.5.
- ⁷ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.2. - С.580.
- ⁸ М.З. [Ефремов С. Співець боротьби і контрастів. Спроба літературної біографії і характеристики Франка. - К., 1913] // Світло. - 1913. - №3. - С.74.
- ⁹ М.З. [Донцов Д. Модерне москвофільство] // Там само. - №9. - С.59.
- ¹⁰ М.З. [Подольний С. Українець за кордоном і мандрівка в минуле. Вид. «Дзвін». Народна бібліотека, №4] // Світло. - 1912. - №9. - С.92.
- ¹¹ Там само. - 1913. - №8. - С.9.
- ¹² Рибалка В.В. Психологія розвитку творчої особистості. - К., 1996. - С.49.
- ¹³ Там само. - С.53.
- ¹⁴ Безсмертні: Збірник спогадів про М.Зерова, П.Филиповича і М.Драй-Хмару. - Мюнхен, 1963. - С.287.
- ¹⁵ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.1. - С.67.
- ¹⁶ Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади. - Едмонтон, 1987. - Кн.1. - С.109.
- ¹⁷ Безсмертні: Збірник спогадів про М.Зерова, П.Филиповича і М.Драй-Хмару. - С.20.
- ¹⁸ Радянське літературознавство. - 1988. - №1. - С.61.
- ¹⁹ Слово і час. - 1996. - №8/9. - С.86.
- ²⁰ Курилова Л. Зустрічі з Миколою Зеровим // Сучасність. - 1987. - №10. - С.101-102.
- ²¹ Там само. - С.102.
- ²² Літературознавчий словник-довідник. -

- К., 1997. - С.536.
- ²³ Білокінь С.І. Закоханий у вроду слів: М.Зеров - доля і книги. - К., 1990. - С.28.
- ²⁴ Книгар. - 1918. - №7. - С.411.
- ²⁵ Там само. - №14. - С.856.
- ²⁶ Там само. - №6. - С.346.
- ²⁷ Зеров М. У справі віршованого перекладу // Життя й революція. - 1928. - №9. - С.136.
- ²⁸ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.1. - С.49.
- ²⁹ Москаленко М.Н. Примітки // Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.1. - С.809.
- ³⁰ Кочур Г. «Но вспомнишь ли у новых берегов...» // Лит. обозрение. - 1989. - №9. - С.62.
- ³¹ Міжковський В. Цензурні умови // Книгар. - 1919. - №27. - С.1819.
- ³² Світло. - 1913. - №8. - С.7.
- ³³ Рада. - 28 листопада (11 грудня) 1913 р. - С.2.
- ³⁴ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.2. - С.436.
- ³⁵ Там само. - С.386.
- ³⁶ О.Д. Юнацькі погляди Миколи Зерова (За неопублікованими матеріалами) // Зеров М. Corollarium. - С.172.
- ³⁷ Там само. - С.176.
- ³⁸ Зеров М. Історія українського письменства (14.08.1918 р.). - ЦДАМЛМ. - Ф.28, оп.1, №49, арк.2.
- ³⁹ Зеров М. Українська література: Курс в повітовій управі (8.12.1917р.). - Ф.28, оп.1, №48, арк.1.
- ⁴⁰ М.З. [Записки Українського наукового товариства в Києві. Кн. XIII. - К., 1914] // Рада. - 1914. - 2(15) квітня. - С.2.
- ⁴¹ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.2. - С.575.
- ⁴² Бряховецький В.С. Микола Зеров: Літературно-критичний нарис. - К., 1990. - С.238.
- ⁴³ Зеров М. Твори: У 2 т. - Т.2. - С.392.
- ⁴⁴ Там само. - С.393.
- ⁴⁵ Костюк Г. Зустрічі і прощання. - С.125.
- ⁴⁶ Зеров М. Corollarium. - С.154.
- ⁴⁷ Підмогильний В. Місто: Роман та оповідання. - К., 1993. - С.72.